

رابطه همسرگزینی جمع‌گرا یا فردگرا با پایداری ازدواج در متون کهن حماسی

مهرناز فیروزمند^۱، جهان‌دوست سبزی‌علی‌پور^{۲*}، احمدرضا نظری چروده^۳ و شهریار حسن‌زاده^۴

چکیده

حماسه‌های ملی ایران از میان انبوهی از افسانه‌ها و روایت‌های مکتوب و شفاهی برآمده‌اند و برجسته‌ترین سند به جا مانده از گذشته بسیار کهن ایران و بازتاب زمینه‌های مهم فرهنگی، اجتماعی و انسان‌شناختی این سرزمین به شمار می‌آیند. هدف اصلی این تحقیق مقایسه رابطه سبک‌های همسرگزینی (جمع‌گرا و فردگرا) با کیفیت و پایداری ازدواج در متون کهن حماسی است. پرسش این تحقیق آن است که سبک همسرگزینی در ایران باستان جمع‌گرا است یا فردگرا و کدام یک برای ثبات و پایداری کیفیت ازدواج و سازگاری زوجها می‌تواند پیشنهاد گردد؟ محدوده و جامعه مورد مطالعه، متون کهن حماسی فرامرزنامه، بهمن‌نامه، گرشاسب‌نامه، سام‌نامه، شهریارنامه و کوش‌نامه هستند که به لحاظ محتوا و شکل، به نوعی ادامه دهنده جریان حماسه‌سرایی بعد از شاهنامه فردوسی در ایران محسوب می‌شوند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که عشق متعهدانه، رضایت‌مندی خانواده و بزرگان، آزادی فردی، بیشتر شدن علاقه زوجین بعد از گذشت زمان به همدیگر، فرزندآوری با هدف تداوم نسل نیاکان و به پای داشتن دین از جمله علل پایداری و بالاتر بودن کیفیت ازدواج در همسرگزینی به سبک جمع‌گرا محسوب می‌گردد.

کلید واژه‌ها: سبک‌های همسرگزینی، کیفیت ازدواج، متون کهن حماسی، دنیای مدرن.

^۱ - دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران.

^۲ - دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران. (نویسنده مسئول)

sabzalipor@gmail.com

^۳ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد آستارا، دانشگاه آزاد اسلامی، آستارا، ایران.

^۴ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خوی، دانشگاه آزاد اسلامی، خوی، ایران.

۱. مقدمه

متون کهن حماسی هر ملّتی، به رغم بهره‌مندی از منابع عظیمی از افسانه‌ها و روایات برخاسته از زندگی مردم، بازتاب مهم‌ترین مسائل اجتماعی، فرهنگی و انسان‌شناختی مردم در دوران مختلف می‌باشند. حماسه، معمولاً حاصل پیوند اسطوره و تاریخ است. کمتر حماسه ملّی است که اساطیر بخش اصلی آن نباشد. متونی مانند فرامرزنامه، بهمن‌نامه، گرشاسب‌نامه، سام‌نامه، شهریارنامه و کوش‌نامه از متون حماسی به زبان فارسی هستند. این آثار ارزشمند تاریخی بعد از شاهنامه فردوسی، بازگوکننده فرهنگ و تمدن در ایران باستان می‌باشند که پرداختن به آن‌ها ما را در بهتر شناختن فرهنگ و آیین‌های دیرین خود یاری می‌رساند. از جمله آیین‌هایی که از دیرباز در فرهنگ‌های دینی مختلف جهان مهم‌ترین و مقدّس‌ترین عرف و رسم معمول شمرده شده، آیین همسرگزینی و ازدواج می‌باشد. همسرگزینی و تشکیل خانواده، مهم‌ترین رویداد زندگی دوره جوانی است و تا پایان عمر بر جریان حیات و سعادت فرد اثر می‌گذارد، که به دلیل نقش مهم آن در فراهم‌سازی ساختار و زیربنای تشکیل خانواده و نیز گسترش نسل، به عنوان مهم‌ترین و بنیادی‌ترین نوع ارتباط معرفی شده است، اما ثبات در ازدواج و نیز رضایت از زندگی زناشویی از جمله مواردی است که تأمین‌کننده بهداشت روانی خانواده و در نتیجه بهداشت روانی جامعه می‌باشد. شک نیست که برای ایجاد امنیت و سلامت خانواده، انتخاب همسر امری قابل توجه است به طوری که تغییرات در خانواده همواره مورد توجه اندیشمندان و صاحب نظران علوم اجتماعی بوده و طبق مطالعات محققان سبک‌های انتخاب همسر از دوران باستان تا عصر حاضر، خارج از دو سبک جمع‌گرا و یا فردگرا صورت نگرفته است. در بخش گسترده‌ای از پژوهش‌های مربوط به ازدواج، شکل‌گیری مطالعات متعدّد در این حوزه خود نشانگر اهمّیت روزافزون این مقوله می‌باشد.

۲. ۱. پیشینه تحقیق

به نوعی می‌توان گفت که فیلیبرت و همکاران در سال ۱۹۸۰ میلادی، اولین بار به تفاوت‌های فرهنگی در تصوّرات عشق، توجه نمودند. نتایج یافته‌های این پژوهشگران نشان داد که در فرهنگ

هایی که کمتر سنتی‌اند و نوع خانواده هسته‌ای است، به عشق رمانتیک بیشتر بهاء داده می‌شود. اما در فرهنگ‌هایی که در آن‌ها شبکه‌های گسترده‌ی خویشاوندی، قوی است و عشق ممکن است انتخاب‌های تصویب شده‌ی خانوادگی در مورد ازدواج را برهم زند، اهمیت کمتری دارد. مظاهری و همکاران (۱۳۸۸).

نتایج پژوهش‌های مارتین و همکاران (۲۰۰۱)، هیگینز و همکاران (۲۰۰۲) به تغییر نظام همسرگزینی در جوامع اشاره دارد و حاکی از آن است که عشق به عنوان دلیل ازدواج باعث ایجاد ترجیحات جدیدی در همسرگزینی می‌گردد. مظاهری و همکارانش (۱۳۸۸) نشان دادند که سبک‌های همسرگزینی با «آشنایی قبلی و رضایت والدین» و همین‌طور «خواستگاری و ازدواج با رضایت فرد و خانواده» سطح بالاتری از سازگاری زناشویی و پایداری ازدواج را در مقایسه با سبک‌های «شیفتگی و ازدواج علی‌رغم مخالفت خانواده‌ها» و «آشنایی قبلی با همسر و ازدواج اجبار» در پی دارد.

نتایج تحقیق سرّامی و اجاقلو (۱۳۹۲) حاکی از آن است که، تجربه‌ی جهانی شدن تأثیر منفی و معکوس بر ارزش ازدواج دارد. بدین معنا که هر چه تجربه‌ی جهانی شدن بیشتر می‌شود، ارزش ازدواج کم می‌شود. الگوی واحد ازدواج سنتی که بر اساس یک سری از تعهدات طرفین شکل می‌گرفت و در چهارچوب قانونی و عرفی مشخصی انجام می‌شد، جای خود را به الگوهای ازدواج و زندگی مشترک متنوع داده است.

پورمیدانی و همکارانش (۱۳۹۵) به این نتیجه رسیده‌اند که آموزش روابط اجتماعی مناسب و جمع‌گرایی در دوره‌های آموزش مهارت‌های زندگی قرار گیرد.

نتایج پژوهش‌هایی از ۲۰۰۲ به بعد در مورد بررسی تفاوت‌های فرهنگی انواع عشق حاکی از آن است که در فرهنگ‌های آسیایی تمایل و گرایش به عشق از نوع پراگماتیک (کاربردگرا) بالاتر است و در فرهنگ آمریکایی، عشق از نوع اروسی (شهوتم‌گرا) بیشتر است. به عنوان نمونه، دانشجویان آسیایی در مقایسه با دانشجویان سفیدپوست و سیاه‌پوست آمریکایی نمرات بالاتری در نمرات عشق استورگ (عشق متعهدانه) و پراگماتیک کسب کردند و در نهایت اسپرچر (۲۰۰۲) نتیجه گرفتند که آسیایی‌ها در مقایسه با آمریکایی‌ها نمرات و یا سرمایه‌گذاری کمتری

روی عشق رمانتیک دارند و نمرات آنها نسبت به آنگلو ساکسون‌ها در عشق استورگ (عشق متعهدانه) بالاتر است. در زمینه نقش ادراک شده، عشق به عنوان پایه‌ای برای ازدواج نیز در فرهنگ‌های گوناگون نتایج متفاوتی مشاهده شده است.

۲. بیان مسأله

همسرگزینی و به تبع آن زناشویی از اصول اساسی زندگی، در همه دوره‌های حیات بشر بوده است. یکی از موضوعاتی که از نزدیک با حوزه‌های عشق و ازدواج مرتبط است، مسأله شیوه انتخاب همسر می‌باشد که مورد توجه متخصصین در حوزه ازدواج نیز قرار گرفته است. واقعیت این است که شیوه انتخاب همسر متضمن تفاوت‌های فرهنگی بسیار است و در طول دهه‌های اخیر در این حوزه، شاهد وقوع تغییر و تحولاتی در همه جوامع بوده است.

امروزه ضرورت توجه به ارزش ازدواج، هم در جهان و هم در ایران به طور فزاینده‌ای احساس می‌شود. اکنون همه جا سخن از خانواده در میان است. دختران و پسران جوان فراوانی هستند که مهم‌ترین مسأله زندگی‌شان تشکیل خانواده و ازدواج است. ارزش‌های خانواده و مطالعه تغییر این ارزش‌ها از آن رو مهم است که روند تغییرات جامعه بستگی به چگونگی و نوع تغییر ارزش‌ها دارد. بررسی دگرگونی‌های ارزشی گروه‌های اجتماعی به ویژه جوانان، یکی از عناصر کلیدی نظام فرهنگی جامعه به شمار می‌رود که شناخت آنها، نقش بسزایی در شناسایی تحولات فرهنگی دارد. مطالعه تحوّل و تغییر ارزشی، روشی برای شناخت تحولات اجتماعی عمده است. می‌توان اذعان داشت که بر اساس تحولات ارزشی، جریان تحولات آینده در جامعه چگونه است. (ر.ک. مظاهری و همکاران، ۱۳۸۸)

فرهنگ کشور ما ایران، دارای خصوصیات جمع‌گرایی است و در آن، خصایصی از قبیل گذشت، فداکاری و ایثار برای دیگران، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ساختار اجتماعی و فرهنگی کشور ما، بیش از پیش فضایل اخلاقی، معنویت و قناعت را مورد تأکید قرار داده و از فردگرایی و صفات خودخواهانه دوری می‌جوید. در چنین فرهنگی، تحت لوای آیین اسلام، نهاد

خانواده، از قداست خاصی برخوردار بوده و تعهد به روابط زناشویی و حفظ حریم زناشویی به شدت مورد تأکید قرار گرفته است. (ر.ک. صاحب‌دل و همکاران، ۱۳۹۴)

از طرفی رفتارهای انسان به دلیل پیچیدگی‌های ابعاد وجودی، متأثر از عوامل شکل‌دهنده بسیاری است که یکی از اساسی‌ترین آن‌ها بافت خانوادگی و فرهنگی جامعه به شمار می‌آید. فرهنگ، مجموعه گسترده‌ای از آداب، رسوم، قوانین و ارزش‌های حاکم بر جامعه است که در طول زندگی افراد، درونی می‌شود و تا حدود زیادی بر نگرش‌ها و رفتارهای آنان تأثیر می‌گذارد. از شناخته شده‌ترین الگوهای فرهنگی، فردگرایی و جمع‌گرایی است. (ر.ک. شکیبا، ۱۳۹۰)

اوسیرمن، کان و کمل‌میر^۱ (۲۰۰۲) در تحقیقی، هفت حوزه اصلی در رابطه با فردگرایی (استقلال‌خواهی، هدف‌گرایی، رقابت‌جویی، تمایل به منحصر به فرد بودن، نیاز به حریم خصوصی، خودشناسی و ارتباط مستقیم) و هشت حوزه اصلی در رابطه با جمع‌گرایی (احساس نزدیکی با دیگران، تعلق داشتن به گروه و خانواده، وظیفه‌شناسی، هماهنگی با جمع، مشورت با دیگران، متکی بودن به بافت جمعی، وجود سلسله مراتب و گروه‌گرایی) را شناسایی کردند. استدلال آنها این بود که بارزترین مشخصه فردگرایی، احترام گذاشتن به استقلال فردی است. چيو^۲ بیان می‌کند که فردگرایان در مقایسه با جمع‌گرایان، هدف‌های شخصی خود را به هدف‌های گروه ترجیح می‌دهند و به گروه‌های پراکنده و بیشتری تعلق دارند. در فرهنگ‌های فردگرا، غالباً اهداف فردی ترجیح داده می‌شوند، حتی اگر این اهداف، با هدف‌های مهم درون‌گروهی خانواده، قبیله و گروه در تضاد باشند. (ر.ک. چيو، ۲۰۰۱) فاتحی و همکارانش (۲۰۲۰) طی تحقیق خود نشان دادند، که تفاوت‌های فرهنگی، ترکیبی از پنج عامل فردگرایی، جمع‌گرایی، فاصله قدرتی، اجتناب از عدم قطعیت، زنانگی و مردانگی (تمایز جنسیتی)، می‌باشد که فردگرایی و جمع‌گرایی سطح بیشتری را به خود اختصاص داده‌اند (ر.ک. فاتحی و همکاران، ۲۰۲۰).

^۱Oyserman, Coon & Kimmelmeier

^۲Chiou

فردگرایان از لحاظ عاطفی، خالی از هیجانات درون‌گروهی هستند و بر خوداتکایی، استقلال، لذت و کام‌جویی تأکید می‌کنند (گرین و همکاران، ۲۰۰۵). در مقابل، در جمع‌گرایان هدف‌ها و ارزش‌های گروه بیشتر نهادینه شده و از اولویت بیشتری برخوردارند. همچنین جمع‌گرایان از یک شیوه ارتباط غیرمستقیم استفاده می‌کنند و خواستار حفظ هماهنگی و آبروی گروه هستند (ر.ک. شکبیا، ۱۳۹۰).

طبق گزارش تریاندیس (۱۳۷۸) ازدواج‌های از پیش تعیین شده در فرهنگ‌های جمع‌گرا نسبت به فرهنگ‌های فردگرا در سطح بسیار گسترده‌تری مشاهده می‌شود و جالب این‌که در این جوامع درصد طلاق در بین افرادی که بر مبنای درخواست والدین خود یا گروه دیگری از جمع ازدواج می‌کنند، نیز پایین گزارش شده است تا جایی که حتی این درصد خیلی پایین‌تر از درصد طلاق در بین افرادی است که به خاطر عشق ازدواج می‌کنند. (ر.ک. مظاهری و همکاران، ۱۳۸۸) امروزه روند تغییرات ازدواج و نگرش نسبت به خانواده و ازدواج در کشورهایمانند ایران، ترکیه، مصر، مالزی و ... نشان می‌دهد که نقش عوامل فرهنگی بویژه آموزه‌های اسلامی در خانواده‌گرایی و تشکیل خانواده مهم است. (ر.ک. سرّامی و اجاقلو، ۱۳۹۲)

در ایران، مانند دیگر جوامع، در حال حاضر گستره ارزش‌های همسرگزینی دچار دگرگونی‌هایی شده است. تغییر ارزش‌های خانواده از جمله ازدواج و فرزندآوری در جوامع غیرغربی (از جمله ایران) هم‌علی‌رغم تفاوت‌های فرهنگی، قابل ملاحظه و چشمگیر است. تغییر از خانواده گسترده به هسته‌ای، تغییر از جمع‌گرایی (خانواده‌گرایی) به فردگرایی، تغییر از کنترل خانواده به استقلال جوانان، تغییر از ازدواج‌های از پیش ترتیب‌داده شده به ازدواج‌های بر اساس عشق و انتخاب از نوع شیفتگی، تغییر از ازدواج در سنین جوانی به ازدواج در سن بالا، از ازدواج جهانی (عمومیت ازدواج) به داشتن پتانسیل برای مجرد گسترده، تغییر از باروری طبیعی به فرزندآوری کنترل شده، تغییر از تعداد فرزندان بیشتر به فرزندان کمتر، افزایش جنبش‌های فمینیستی و زنان با تأکید بر برابری جنسیتی و حقوق زنان، هم در خانواده و هم در عرصه عمومی از عمده تغییرات ناشی از گذار دوم جمعیتی بوده است. لذا تحت تأثیر گذار جمعیتی دوم و با در نظر گرفتن موقعیت جامعه ایران، برخی ارزش‌های خانواده در ایران دچار تغییراتی شدند. از آن

جمله: نگرش به ازدواج و تشکیل خانواده تا حد زیادی تغییر کرده است، سن ازدواج بالا رفته است و بالا رفتن سن ازدواج نشانه تغییر در نگرش به ازدواج و تشکیل خانواده است و ارزش فرزند و فرزندآوری به شدت تغییر یافته است. (ر.ک. عباسی و همکاران، ۲۰۰۸)

در چنین شرایطی با این توصیف اگر بخواهیم این دگرگونی‌ها و سبک‌های همسرگزینی در دوران سرایش منظومه‌های کهن در ایران باستان را تا به امروز به اجمال توصیف و مقایسه کنیم، مشاهده می‌شود که بسیاری از آداب و رسوم جای خود را به شیوه‌ها و رسم‌های جدید داده‌اند. تحقیقاتی از این نوع با توجه به منظوم بودن منابع مورد بررسی چه بسا با بیانی کلی‌تر بدین گونه موارد پرداخته‌اند. از طرفی حماسه‌های ملی هر کشوری بیشتر دنیای نبرد و جنگ و گریز هستند، احساسات و عواطف فردی تا جایی که با منافع میهن و اجتماع در تضاد نباشد، مجال بروز دارد. در این دنیای رزم، اگر هم بزمی باشد، در راستای نیرو گرفتن برای رزم و جنگیدن در راه میهن است، نه بزمی مزین به حضور زیبارویان و لذت‌یابی از آنان. در دنیای حماسه، فرد، تابع جمع است. (ر.ک. حسن رضایی و سیف، ۱۳۹۵)

۳. یافته‌های تحقیق

همسرگزینی جمع‌گرا و فردگرا از معدود مواردی هستند که در تحقیقات کمتر به آنها پرداخته شده است. در متون حماسی مورد مطالعه بحث از دو نوع همسرگزینی شده است.

۳.۱. همسرگزینی به سبک جمع‌گرا

همسرگزینی به سبک جمع‌گرا یعنی «آشنایی قبلی و ازدواج با رضایت خانواده» و «خواستگاری و ازدواج با رضایت فرد و خانواده، با عشق متعهدانه ظهور می‌کند. یافته‌های ما حاکی از آن است اکثر ازدواج‌هایی که در منظومه‌ها شکل گرفته با دخالت جمع صورت گرفته و به خاطر مقدس بودن ازدواج در بین مردمان، موافقت همگانی در نیک‌بختی و دوام و پایداری ازدواج نیز تأثیرگذار است.

۳.۲. ععل گرایش به همسرگزینی به سبک جمع‌گرا

با توجه به نتایج، عوامل و علل متعددی در گرایش افراد به سمت همسرگزینی به سبک جمع‌گرا نقش دارند که در زیر به آنها اشاره می‌شود:

۳.۲.۱. عشق متعهدانه

عشق از نوع متعهدانه شامل تصمیم‌های خودآگاهانه و غیرخودآگاهانه‌ای می‌شود که فرد برای دوست داشتن دیگری اتخاذ و خود را متعهد به حفظ آن می‌کند. این حالت جنبه شناختی دارد و در بردارنده تصمیم کوتاه مدت و بلندمدت برای دوست داشتن و مراقبت از معشوق است. این بُعد تصمیم گرفتن برای تعهد داشتن، حفظ و نگهداری از معشوق و رابطه طولانی مدت با اوست. نجات دادن معشوق، پذیرفتن شرط‌های سخت و سنگین، گذر از هفت‌خوان‌ها، آزمون‌ها و ... در داستان‌های بیان شده در درون متون منظوم خود نشان از متعهدانه بودن عشق عاشقان در مقابل معشوقه‌هایشان می‌باشد.

۳.۲.۲. رضایتمندی خانواده و فرد

در چنین سبک همسرگزینی، علی‌رغم شناخت قبلی و علاقمندی دختر و پسر به همدیگر، رأی مثبت والدین و گاه رأی طایفه نیز دخالت داشت و انتخاب فرد به عنوان همسر آینده، منوط به پذیرفته شدن از سوی آنها بود. آشنایی‌های قبلی عاشق و معشوق زمانی که وارد مرحله خواستگاری می‌گردد، با مشورت پدر و بزرگان خانواده بخصوص در رابطه با دختر امری مهم محسوب گشته و با تأکید بر برقراری شرط‌های اولیه جهت جلب رضایت پدر، چون هم‌کفو بودن و یا اصالت خانوادگی پسر (به عنوان خواستگار) در این نوع همسرگزینی جایگاه ویژه‌ای در سازگاری و ثبات کیفیت ازدواج و بنیان خانواده داشته است. به طور مثال در فرامرنامه، فرامرز شاه در خواستگاری کردن دختران کید هندی برای بیژن بن گیو و زراسب بن توس این چنین اصل و نژادشان را به کید بیان می‌کند:

زراسب گرانمایه فرزند توس	که با تخت و تاج است و با پیل و کوس
نژاد وی از نامور نوذر است	گذشته ز کاوس کی مهتر است

دگر بیژن گیو کو روز جنگ
 ز مادر سوی زال دارد نژاد
 بدو کید گفتا که تو مهتری
 کنیز تواند آن دو سر زان توست
 نیندیشد از شیر و جوشان‌هنگ
 پدر گیو گودرز و باقر و داد
 پسر زان تو هم پدر دختری
 به گیتی مرا جان و سر زان توست
 (کیکاووس، ۱۳۹۵: ۱۶۴)

در شهریارنامه ارژنگ شاه از اصل و نسب شهریار این گونه می‌پرسد:

بدو گفت ارژنگ، کای نامور
 که برگو نژاد از که داری درست
 بدو گفت کای خسرو نامدار
 سر افراز فرزند برزو منم
 ز گردیدن چرخ و مهر بلند
 به یزدان که دادت چنین یال و فر
 که فریلی ظاهر از چهر توست
 نبیره تهمتن منم شهریار
 که در رزم با زور بازو منم
 ز زابل فتادم به شهر سرنده
 (مختاری غزنوی، ۱۳۹۷: ۵-۲۱۴)

در گرشاسب‌نامه، کنیز دختر مسیحای عابد از رستم اصل و نسب وی را پرس و جو می‌کند:
 کنیزک چو بشنید، آمد چو باد
 بدو گفت کای مرد روشن روان
 چه نامی و اصل و نژادت ز کیست
 بگفتا منم رستم زال زر
 به پیش تهمتن زبان برگشاد
 که هستی ابا فر و بُرز کیان
 درین بیشه کام و مراد تو چیست
 فکندم قضا اندر اینجا گذر
 (اسدی طوسی، ۱۳۹۸: ۲۰)

شاه مصر در دادن دختر خود به بهمن مردد بوده و نسبت درمانده بر وی می‌دهد:

چو بهمن بشد پیش شاه زمین
 به بهمن چنین گفت اسبت کجاست
 به چاووش لشکر بفرمود شاه
 ز بیگانه مردی که نام و نژاد
 بیوسید و بر شاه کرد آفرین
 چو تو مرد بی‌اسب بس بی‌نواست
 که رو زود سالار آخور بخواه
 ندارد نیارد کس او را به یاد
 (ابن ابی‌الخیر، ۱۳۷۰: ۶-۱۲۳)

همچنین دربارهٔ مهم بودن نظر نزدیکان و مشورت در انتخاب همسر چنین بیان شده است: پادشاه مصر در تعبیر خواب مربوط به ازدواج دخترش با یک ایرانی که همان پهلوان بهمن است، با موبدان مشورت می‌کند:

دگر روز شه موبدان را بخواند	ز رستم فراوان سخن‌ها براند
از ایشان در آن کار تدبیر خواست	نیاراست کس پاسخ داد راست

(همان: ۳۸)

در کوش‌نامه، آبتین در یادگیری راه و رسم خواستگاری و عاشقی از دوست خود فرع، مشورت می‌گیرد:

فرع گفت شاه تو دل شاد دار	روان را از اندیشه آزاد دار
که من باغ مهر تو بی‌خو کنم	به فر تو این کار نیکو کنم
اگر تو به گفتار من بگروی	ز تخمی که کاری برش بدروی

(ابن ابی‌الخیر، ۱۳۷۷: ۳۳۰)

در ماجرای خواستن چهار تن از کنیزان لهراسب توسط پیغام‌آور (دیو) حضرت سلیمان، لهراسب با پهلوان شهریار مشورت کرده، چاره‌جویی می‌کند:

روان کن مر آن چار مه را برم	که خورشیدم و ماه را درخورم
چو پیغام پیغمبرش یاد کرد	فرو شد شه و کرد رخساره زرد
نگه سوی دستان یکی کرد شاه	که پاسخ چه گویم بدین بارگاه
چه گویم کنون پاسخ او بگوی	که بسیار سالی و فرهنگ‌جوی
بدو گفت دستان که ای شهریار	بدین بر چنین است آهنگ کار

(مختاری غزنوی، ۱۳۹۷: ۶۵۴)

۳.۲.۳. هدفمند بودن

همسرگزینی به سبک جمع‌گرا هدفدار نیز بوده است، داشتن فرزند نیک و سالم که وارث آیین نیاکان باشد، حافظ سلامتی و ایجاد آرامش و به پای داشتن دین را نیز در پی داشته باشد.

در کوش نامه، جمشید برای حفظ جان زن و فرزندانش از دست ضحاک و تداوم دین خود، عزم سفر به سوی چین می‌کند و به دلیل پیروزی وی در آینده بر ضحاک سفارش محافظت بیشتر سپاه از تونک (پسر کوچک جمشید) را، درخواست می‌کند.

مرا هر دو فرزند چون دیده‌اند	به مردی و دانش پسندیده‌اند
ز تونک پدید آید آن شهریار	که از دیو چهره برآرد دمار
ز ضحاک جادو کشد کین من	جهان تازه گرداند از دین من

(ابن ابی الخیر، ۱۳۷۷: ۸-۱۸۷)

هدفمند بودن همسرگزینی در دوران باستان را فردوسی نیز در شاهنامه چنین بیان کرده‌است. در شاهنامه، زال هدف خود را از ازدواج با رودابه، سه چیز می‌داند؛ داشتن همسر و جفت، دین‌مداری و داشتن فرزندی که مایه افتخار و زنده نگه داشتن نام پدر باشد.

زمانه به مردم شد آراسته	و زو ارج گیرد همی خواسته
اگر نیستی جفت اندر جهان	بماندی توانای اندر نهان
و دیگر که مایه ز دین خدای	ندیدم که ماندی جوان را به جای
چه نیکوتر از پهلوان جوان	که گردد به فرزند، روشن روان
به گیتی بماند به فرزند نام	که این پور زال است و آن پور سام

(فردوسی، ۱۳۸۸: ۱۷۵)

۴. ۲. ۳. ثبات و پایداری ازدواج

یکی دیگر از ویژگی‌های مهم همسرگزینی جمع‌گرا همراهی کردن بزرگان خاندان در آیین‌هایی رسمی مثل خواستگاری بوده است، که در بیشتر موارد از ابتدای خواستگاری تا پایان مراسم ازدواج، حضور بزرگان و مؤبدان مشاهده می‌شود، که خود متضمن ارزش بالای همسرگزینی به این سبک می‌باشد. جدایی و به قول امروزی طلاق تا زمانی که ضرورت پیش نمی‌آمده، معنا نداشته است. گرفتن و دادن خلعت و هدایای ارزشمند از سوی داماد یا عروس، پدر و مادر عروس یا پدر و اطرافیان داماد برای ارزش نهادن به زوج‌ها، برپایی با شکوه مراسم‌های

عروسی طی چندین هفته و ماه از نشانه‌های رضایت‌مندی دو خانواده به این‌گونه وصلت بوده است. نتایج تحقیق درخصوص همسرگزینی به سبک جمع‌گرا نشان می‌دهد در این‌گونه ازدواج‌ها تغییرات ساختاری اجتماعی از زمانی به زمان دیگر یا از شخصیتی به شخصیتی دیگر، از تمایل افراد به همسرگزینی نکاسته است. چون‌که در این سبک از همسرگزینی مقدمات ازدواج قبلاً انجام شده‌است و با گذشت زمان طولانی نیز «عشق» بین دو فرد شدت بالاتری را نشان داده است. مقایسه نتایج حاضر با نتایج تحقیق مظاهری و همکارانش (۱۳۸۸) همخوانی دارد. آن‌ها با بررسی سبک‌های همسرگزینی در بین زنان شهرهای مختلف ایران طی دو مورد مطالعه، رغبت بالای افراد را نشان دادند که مطابق با رضایت خود و خانواده به انتخاب همسر دست زده‌اند.

۳.۳. همسرگزینی به سبک فردگرا

اما در مقابل جمع‌گرا، همسرگزینی به سبک فردگرا یعنی «شیفتگی و ازدواج علی‌رغم مخالفت خانواده‌ها» و «آشنایی و ازدواج اجباری» را شاهدیم. مراجعه به منابع مورد مطالعه در ایران باستان حاکی از آن است که چنین سبک همسرگزینی در آن دوران نیز کمتر صورت می‌گرفته و در صورت جدایی از همدیگر، ناپایداری و کاهش علاقمندی بین زوجین و مشکلات عدیده‌ای را با خود به همراه داشته است.

۳.۳.۱. دلایل عدم استقبال از همسرگزینی به سبک فردگرا

۱.۱.۳. عشق رمانتیک

در عشق رمانتیک، برای زوجین ابتدا جذابیت‌ها و وضعیت ظاهری طرف مقابل و در مراحل بعدی جاذبه‌های دیگری مهم می‌شوند و مسأله تغییر می‌کند. عشق رمانتیک بیشتر در بین افرادی که بی‌توجه و بی‌فکر ازدواج می‌کنند و تلاشی برای شناخت طرف مقابلشان نمی‌کنند، دیده می‌شود. بنابراین اندکی پس از ازدواج متوجه انتخاب ناآگاهانه خود می‌شوند و نمی‌توانند با او ادامه دهند.

۲. ۱. ۳. ترجیح خواسته فردی

افراد متعلق به سبک همسرگزینی فردگرا «شیفتگی و ازدواج علی‌رغم مخالفت خانواده‌ها» خواستگاری انفرادی را به خواستگاری جمعی ترجیح می‌دهند که با مخالفت اکثریت اعضای خانواده و خاندان، بخصوص در رابطه با فرزند دختر، مواجه می‌گشته است. ازدواج‌های پنهانی پسر و دختر و بارداری مخفیانه قبل از ازدواج از دیگر ویژگی‌های همسرگزینی به سبک فردگرا هست که در گذشته با نتایجی چون ربوده شدن یا کشته شدن عروس از سوی پدر عروس به خاطر مخالفت، و یا زندانی شدن عروس در چاه و سرگستگی و آوارگی برای داماد را به دنبال داشته است؛ چنانچه در شهریارنامه فرار دختر با پسر به صورت پنهانی صورت گرفته که باعث خشم پدر و زندانی شدن دختر را موجب گشته است:

ابا دخت شه گاه بانگ خروس	گریزان شد از قلعه فیروز طوس
بدان قلعه گفتا برنش روان	چو بشنید سالار مازندران
چنین تا چه آید ز بهرام و تیر	بدارند در بند بهرام شیر

(مختاری غزنوی، ۱۳۹۷: ۶۹۱)

این مسأله در بیشتر نقاط دنیا از جمله ایران با رواج رفتارهایی چون زوج زیستی و تولد خارج از ازدواج و پنهان کردن فرزند به دلیل ارزش گذاری پایین خانواده به فرزند نامشروع، به صورت پدیده‌های نوظهوری در عرصه جهان گسترش داشته‌اند که از عواقب همسرگزینی فردگرا در دوره جدید به حساب می‌آیند.

۳. ۱. ۳. اجباری یا مصلحتی

ازدواج اجباری به عنوان ازدواج مصلحتی نیز شناخته می‌شود که معمولاً توسط خود فرد، خانواده و خویشاوندان ترتیب داده می‌شود. افرادی که در صدد شکل گرفتن این ازدواج اجباری هستند، عللی چون منافع شخصی، تقویت پیوندهای قومی و قبیله‌ای و گاه مصلحت سیاسی برای حفظ سرزمین پدری دارند و در متون مورد مطالعه این چنین وصلت‌هایی بیشتر مشاهده می‌شوند. در بهمن‌نامه، کتایون با دسیسه و مکر و حیلۀ زنانه علی‌رغم میل باطنی، برای دستیابی به لؤلؤ

(معشوقهٔ ازلی کتابیون) و برای نجات سرزمین پدری، تن به ازدواج مصلحتی و به‌نوعی اجباری با بهمن می‌دهد و همین‌طور در نهایت خود مهرهٔ سوختهٔ خواستهٔ فردی خود می‌گردد.

بدم رهنمون ای دلارام یار	به صد چاره او را به سوی شکار
ازین پس ترا بر دهد گنج‌ها	سر آمد کنون بر تو این رنج‌ها
فرستاد بر دست دلسوزهای	شبانگه یکی چادر و موزه‌ای
چو با این زنان اندر آبی خموش	به لؤلؤ بفرمود کاین راپوش
به درگاه بگذشت و شد در سرای	پوشید لؤلؤ ز سر تا به پای
زمین را بیوسید و بردش نماز	چو شد پیش تخت کتابیون فراز

(ابن ابی‌الخیر، ۱۳۷۰: ۸-۷۷)

۴. ۱. ۳. انتخاب از روی هوس و شیفتگی

در این سبک از همسرگزینی انتخاب‌ها بیشتر برحسب ظاهر صورت می‌گیرد. عدم آگاهی و نپذیرفتن نصایح اطرافیان و تصمیم احساسی و عاطفی در سبک فردگرا بیشتر به چشم می‌خورد. شیفتگی سام به ظاهر و عکس پریدخت، دختر شاه فغفور چین، که با دانستن مشکلات فراوان و مخالفت پدر، دختر در پی خواستهٔ خود می‌رود، در سام‌نامه این چنین آمده است:

چو بستان جنت خوش و دلگشا	به ناگه به کاخی رسید از قضا
نوشته که ای سام روشن روان	به بالای آن نیلگون پرنیان
نظر کن بر این پیکر مانوی	درین کاخ فرخنده چون بغنوی
بینی مگر دُختِ فغفور چین	که نقشی بدین‌گونه از کفر و دین
رُخش روز روشن نماید به شام	گل‌اندام سروی پریدخت نام

(سام‌نامه، ۱۳۹۲: ۱۰)

وجود این موارد خود بازگوکنندهٔ عدم رضایتمندی از چنین سبک همسرگزینی در ایران می‌باشد.

۵. ۱. ۳. افزایش طلاق و ترک همسر

در این‌گونه از انتخاب همسر، تغییر ساختار اجتماعی و فرهنگی بر شخصیت افراد تأثیر گذار است. این تأثیر که در ادامه تمایل افراد را برای رها کردن زندگی مشترک بالا می‌برد،

جدایی و کاهش علاقمندی بین زوجین، تجدد و تعدد زوج را در پی دارد. در ازدواج‌های امروزی متأسفانه سیر صعودی این امر را شاهد هستیم.

۶. ۱. ۳. ۳. ۱. ۳. عدم ثبات و پایداری

نتایج بررسی همسرگزینی به سبک فردگرا نشان می‌دهد که، پایداری و کیفیت ازدواج در سبک همسرگزینی پایین است و با گذشت زمان از «شدت عشق» کاسته می‌شود و عشق رمانتیک بر عشق متعهدانه غلبه پیدا می‌کند. نتیجه این تحقیق با نتایج تحقیق مظاهری و همکاران که، نشان دادند شیفتگی و ازدواج علی‌رغم مخالفت خانواده‌ها و آشنایی و ازدواج اجباری همچون دوران گذشته در حال حاضر ایران نیز با بی‌ثباتی ازدواج‌ها در بیشتر موارد رو در رو گشته و میزان طلاق و جدایی و یا ترک همسر به دلایل گوناگون را در پی داشته است، همخوانی دارد. همچنین با نتایج تحقیق سرآمی و اجاقلو (۱۳۹۲) که دگرگونی‌های فرهنگی و فردگرایی را عامل اصلی تغییر سبک همسرگزینی از حالت سنتی و عرفی به شکل مدرن و جهانی در بین شهروندان زنجان قلمداد کرده‌اند، مطابقت دارد.

نتیجه‌گیری

سبک‌های همسرگزینی بسته به شرایط و موقعیت هر فرد و هر جامعه ریشه در نظام‌های ارزشی مثل نظام اجتماعی و فرهنگی دیرینه آن فرد و جامعه دارد. بررسی سبک‌های همسرگزینی در ایران باستان به دو گونه جمع‌گرا و فردگرا با دیدگاه امروزی نشان داد که، هرچند گذشت زمان دگرگونی‌های ظاهری و گاه ساختاری با رویکرد دنیای مدرن را در شیوه انتخاب همسر به وجود آورده است و سمت و سوی جهان رو به فردگرایی می‌باشد، ولی نگرش کلی افراد جامعه نسبت به انتخاب همسر به سبک جمع‌گرا چه در گذشته و چه در زمان حال با توجه به تحقیقات محققان در این زمینه تغییر نکرده است. نتایج تحقیق پیش‌رو همچنین نشان داد، رغبت افراد به همسرگزینی به سبک جمع‌گرا در بین خانواده و فرد بسیار بالاست، به دلیل این‌که: رضایت جمع و آزادی فردی دو طرف در نظر گرفته می‌شود، پایداری و کیفیت ازدواج با عشق متعهدانه بیشتر می‌گردد، کاهش میزان جدایی یا همان طلاق را به دنبال می‌آورد و همین‌طور میزان ترک همسر از روی عدم علاقمندی بین زوجها را کاهش می‌دهد؛ ولی در مقابل، در همسرگزینی به سبک فردگرا، پایین بودن کیفیت ازدواج و کاهش میل افراد به این‌گونه سبک همسرگزینی از علل عدم پایداری ازدواج محسوب می‌شود، چرا که ازدواج از روی اجبار و مصلحت صورت می‌گیرد.

به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت سبک همسرگزینی جمع‌گرا در دوران باستان از جایگاه والایی در جامعه ما ایرانیان برخوردار است. عدم وجود تحقیقات گسترده در باب موضوع تحقیق در دوران باستان و کلی‌گویی‌های بیان شده درباره سبک‌های همسرگزینی در متون کهن حماسی مورد مطالعه، با توجه به دوره‌های سرایش این منظومه‌ها را، می‌توان از محدودیت‌های قابل ذکر در انجام هرچه بهتر تحقیق حاضر به شمار آورد.

فهرست منابع و مآخذ

الف - کتابنامه

- ۱ ابن ابی‌الخیر، حکیم ایران‌شاه، (۱۳۷۰)، *بهمن‌نامه*، ویراستهٔ رحیم عفیفی، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۲ ابن ابی‌الخیر، حکیم ایران‌شاه، (۱۳۷۷)، *کوشش‌نامه*، به کوشش جلال متینی، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۳ +سدی طوسی، حکیم ابونصر علی‌ابن احمد، (۱۳۹۸)، *گرشاسب‌نامه*، تصحیح حبیب یغمائی، تهران: دنیای کتاب.
- ۴ جی‌نام (ناشناس)، (۱۳۹۲)، *سام‌نامه*، تصحیح، وحید رویانی، تهران: میراث مکتوب.
- ۵ تریاندیس، هریس (۱۳۷۸)، *فرهنگ و رفتار اجتماعی*، ترجمه: نصرت فتی، تهران: رسانش.
- ۶ فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۸۸)، *شاهنامه*، ج ۱، به کوشش سعید حمیدیان؛ تهران: قطره.
- ۷ کیکاووس، خسرو، (۱۳۹۵)، *فرامرزن‌نامه*، تصحیح میترا مهر آبادی، تهران: دنیای کتاب.
- ۸ مختاری غزنوی، عثمان، (۱۳۹۷)، *شهریارنامه*، تصحیح رضا غفوری، تهران: سخن.

ب - مقالات

- ۹ - پورمیدانی، سمیه؛ دشتی، مهرداد و حبیبی جوئی، زهرا، (۱۳۹۲)، «پیش‌بینی سبک‌های حل تعارض دانشجویان متأهل با استفاده از مؤلفه‌های فردگرایی - جمع‌گرایی در دانشگاه پیام نور واحد اصفهان» دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، سال ۱۷، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۵، (پایه ۶۴)، صص: ۸۷-۸۰.
- ۱۰ حسن رضایی، حسین و سیف، عبدالرضا، (۱۳۹۵)، «بررسی عشق در دنیای حماسه با نگاهی به شاهنامه» متن پژوهی ادبی؛ سال ۲۰، شماره ۷۰، صص: ۵۸-۸۶.
- ۱۱ سرآمی، حسن و اجاقلو، سجاد، (۱۳۹۲)، «مطالعهٔ نسلی تغییر ارزش ازدواج در ایران (مطالعهٔ موردی: زنان شهر زنجان)» مجلهٔ مطالعات توسعهٔ اجتماعی ایران، سال پنجم، شمارهٔ چهارم، صص: ۱۹-۴۲.

- ۱۲ - شکبیا، عباس، (۱۳۹۰)، «بررسی ساختار عاملی تأییدی و ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس فردگرایی جمع‌گرایی (AICS) اوکلند» دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، ۱۲، ۳ (۴۵)، صص: ۲۰-۳۰.
- ۱۳ - صاحب‌دل، حسین، زهرا کارف کیانوش، دلاور، علی، (۱۳۹۴)، «شناسایی شاخص‌های ازدواج موفق (مطالعه کیفی)»، پژوهش‌های روان‌شناسی بالینی و مشاوره، ۵(۲)، ۱۳۹۴، (پایه ۶۴)، صص: ۴۶-۳۲.
- ۱۴ - مظاهری، علی، انصاری نژاد، فاطمه، عباسی، مریم، صادقی، منصوره السادات، نصرآبادی، ام لیلی، (۱۳۸۸)، «رابطه سبک‌های همسرگزینی با کیفیت و پایداری ازدواج»، راهبرد فرهنگ، سال پنجم، صص: ۵۵-۷۲.

ج- منابع خارجی

- 15-Abbasi-Shavazi, M.J & McDonald, R (2008). Family change in Iran: Religion, revolution, and the state international family change: ideational perspectives / [edited by] Rukmalie Jayakody, Arland Thornton, and William Axinn. Taylor & Francis Group, 270 Madison Avenue, New York, NY 10016.
- 16- Chiou, J.S. (2001). Horizontal and vertical individualism and collectivism among college students in the United States Taiwan, and Argentina. *Journal of Social Psychology*, 141(5), 667-678.
- 17- Fatehi, Kamal, L Priestley, Jennifer, Taasobshirazi, Gita, (2020). The expanded view of individualism and collectivism: One, two, or four dimensions *International Journal of Cross, Cultural Management*, page(s): 7-24
- 18- Green, E.T., Deschamps, J.C., & Paez, D. (2005). Variation of individualism and collectivism within and between 20 countries: A typological analysis. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 36(3), 321- 339.
- 19- Higgins, L. T. Zheng, M. Liu, Y. & Sun, S. H. (2002). Attitudes to Marriage and Sexual Behavior: A Survey OF Gender and Culture Differences in China and United Kingdom, *sex rols*. 46. (3-4): 75-89.
- 20- Martin, P. D., Martin, D. & Martin, M. (2001). Adolescent premarital sexual activity, cohabitation, and attitudes toward marriage. *Adolescence*. 36(143): 601-9.
- 21- Sprecher, S. (2002). Romantic Beliefs: their influence on relationship and patterns of change over time. *Journal of social and personal relationship*.
- 22- Oyserman, D., Coon, H.M., & Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and metaanalyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72.